נתקבלו במערכת

המצאת הטבע

אנדריאה וולף
מאנגלית: עמנואל לוטם
שוקן, תשע"ח | 456 עמ'

ספר מופלא זה, שראה אור לראשונה באנגלית ב־2015, עוסק ב"הרפתקאותיו של אלכסנדר פון־הוּמבּוֹלְדְט, הגיבור האבוד של המדע", כלשון כותרת המשנה המדויקת שלו. הומבולדט (1769–1859), שכיום רק מעטים יודעים את שמו, היה בראשית המאה הי"ט אחד האנשים הנודעים ביותר בעולם המערבי כולו. הוא היה חוקר טבע גאון ורב־תחומי, ונוסף על כך גם סופר פורה ומרצה מוכשר: אישיות חסרת מנוח ומוחצנת שהאריכה ימים שהוקדשו כולם לבניית תמונת עולם־הטבע וממשק האדם עמו ולהפצת מסקנותיו. השפעתו האדירה של הומבולדט אחוזה היטב בעידן המופלא, מדעית, שבו חי ופעל: עידן שבו המדע האמפירי הולך ואוסף, במהירות מעוררת השתאות ובחדוות גילוי ילדית, את הידע עצמו. עידן של מדע בסיסי במובן הצובר של המילה, זה המכניס לקופסאות־דגימה מיני צמחים ובעלי חיים, מינרלים ותצורות גיאולוגיות, ומתחיל לשרטט את קווי המתאר המתכללים של תמונת־העולם המדעית.

הומבולדט הוא אחד החיילים – ועד מהרה המצביא הבולט – של צבא האיסוף והניתוח הזה: הוא חשף לראשונה לעין המדעית חלקים בדרום אמריקה, במסע מסוכן והרפתקני אל מדבריות, מעבה־ג'ונגל ופסגות מושלגות של האנדים שנחשבו אז לגבוהים שבהרי תבל, ואת אוצרות ליקוטו הביא עמו להיכלות המדע של אירופה. שנים רבות אחר כך יחזור על ההרפתקה במסע אל ליבה אל אסיה, במזרחה של האימפריה הרוסית. עד היום קרויים על שמו עשרות מינים של צמחים ובעלי חיים, מקומות ואף גרמי שמיים.

אבל האוצר העיקרי שהומבולדט הביא ממסעותיו הקדחתניים אל העולם המדעי המתרקם הוא תובנות פורצות דרך, שהניחו את היסוד לכמה וכמה מושגים המלווים אותנו עד היום ואשר נדמה כאילו תמיד היו. כפי שהמחברת מבקשת להראות בהרחבה, הומבולדט הביא לעולם את ראיית הטבע כמערכת אקולוגית ולא כאסופה אינסופית של פרטים, מערכת שיש בה היגיון וכללים ואשר בין מרכיביה מתנהלים יחסי גומלין

מורכבים. הוא היה גם, ככל הנראה, ראשון הסביבתנים, כאשר הצביע על נזקי פעילות אנושית לסביבה, נזקי זיהום והפרת איזונים אקולוגיים. הוא אף היה אחד הראשונים שהצביע על עוולות הקולוניאליזם הנצלני והתעקש לשלול מכול וכול את העבדות – בשעה שרוב חבריו, ובכלל זה תומס ג'פרסון האמריקני, עדיין היססו בכך. אכן, אפשר שגם על ציר הימין–שמאל של ימינו, הומבולדט היה מוגדר כפרוגרסיבי: הוא העריץ את הרפובליקות והרפובליקנים (אם כי התאכזב פעם אחר פעם ממהפכנים), האמין במדע והתרחק מאמונה דתית.

על גבי מלאכת תחקיר מרשימה מאוד, הנסמכת בעיקר על מכתבים מקוריים של הדמויות, רקחה אנדריאה וולף גם מלאכת שזירה וסיפור מעוררת השתאות. היא מצליחה לגולל לעיני קוראיה סיפור חיים של דמות מרתקת, ותוך כך להכניסם בסוד הדינמיקה של התקופה, השיח המדעי וההקשרים התרבותיים הרחבים שבתוכם פעל הומבולדט. גם המתרגם, שעשה מלאכתו אמונה, ראוי למילות הערכה.

קשה שלא להתפעל שוב ושוב משלל הדמויות ההיסטוריות שהספר נוגע בהם ובעושר התהליכים המכריעים שחייו של הומבולדט נכרכו בהם, בין השאר בהיותו אחד האינטלקטואלים המקושרים ביותר של דורו. בין הדמויות הנודעות העוברות בחייו נמצאים המשורר הגרמני גתה שעמו חלק ימים ארוכים של שיחות ומכתבים, המהפכן סימון בוליבר שהיה חבר ושותף לאורך שנים, המלך הפרוסי פרידריך וילהלם הרביעי שבחצרו שימש כמגדלור אינטלקטואלי, נפוליאון שלא חיבב את הומבולדט אבל ארצו הפכה לביתו השני ולעיתים הראשון, הנשיא האמריקני ג'פרסון שמצא בו שותף ועזר, וצ'רלס דרווין, מדען צעיר שעמד בקשר עם הומבולדט המבוגר ופיתח כמה מרעיונותיו של הזקן לכלל תשתית 'מוצא המינים'. לאלה נוספת גלריה של דמויות מוכרות פחות – כמו אמה בונפלאן, ארנסט הקל או צ'רלס ליייל.

'המצאת הטבע' הוא חגיגה לחובבי ההיסטוריה, ואף לחובבי הדמויות המשונות והאקסצנטריות – אך אולי בעיקר חגיגה אמיתית לאוהבי הטבע ולרומנטיקנים שביניהם, ובכלל זה בני נוער (בגיל או ברוח). מי שהיה מקור השראה לדיוויד הנרי ת'ורו ולסמואל קולרידג' יכול, עם תבלין קטן של פיכחון והומור בן זמננו, לגרום גם לבני דורנו להביט בפליאה אל הכוכבים.

י"ש

התפנית

הולדת המודרניות

סטיבן גרינבלט

מאנגלית: יפתח בריל

מאגנס, תשע"ח | 374 עמ'

ההיסטוריה אינה חד־כיוונית. היא נוסעת קדימה, אחורה ולצדדים. הדבר מתגלה בעוצמה רבה בסיפורה של תקופת הרנסנס: הפנייה אל העבר הייתה אז מעוז של חדשנות. נדרשו אז תעצומות נפש ותועפות של עוז ומקוריות כדי להיחלץ מהחשיכה הדוגמטית שהכנסייה גזרה על העולם בימי הביניים.

ההומניסט האיטלקי פוג'ו ברצ'וליני היה מאותם מעטים ששירתו בליבת הכנסייה, בקוריה האפיפיורית ברומא, ובה בעת שקדו על שחזור תהילת הקדמונים. פוג'ו נסע בכל רחבי אירופה בחפשו אחר כתבי יד נשכחים מן העת העתיקה. כתב ידו הייחודי, שליטתו המופלאה בלטינית הקלאסית ובעיקר תשוקתו העזה לספרים הפכו אותו לאדם המתאים ביותר למשימה ההיסטורית.

שלבי העלילה נבנים כבסיפור מתח, אך סופו ידוע מראש. במנזר נידח בדרום גרמניה ימצא פוג'ו את ספרו של המשורר הרומאי לוקרציוס 'על טבע היקום'. שם, ביצירה הנשכחת, מופיעים עקרונות מדעיים אסורים שהיוו ניצנים להתפתחות המדע המודרני, לחידושים בפילוסופיה ולהולדת החילוניות.

את מסע החיפוש הבודד של מלומד אחד בן המאה ה־15 אחר ספרו של מלומד שחי 1,600 שנים לפניו קושר בכישרון רב סטיבן גרינבלט (מומחה לשייקספיר ומאבות גישת הניו־היסטוריציזם לחקר ההיסטוריה והספרות) לסיפורו של הידע האנושי כולו; מאצירת הספריות המפוארות של העולם העתיק, דרך חורבנן באסונות טבע ותחת לפידי הכיבושים, ועד האיסור הרשמי שהטילה הכנסייה הקתולית על הסקרנות עצמה. בתוך כך נחשפת המקריות המפחידה שקבעה אילו יצירות מן העולם העתיק יגיעו לידינו ואילו הן הרבות כל כך שיאבדו – רובן לעד.

אלמלא הספרות הקטנות המפנות להערות השוליים הגדושות, אפשר היה לשכוח שרומן קולח זה הוא גם חיבור אקדמי למהדרין. השילוב הזה, שנעשה כאן בכישרון רב, מספק את יצר החקרנות של המעטים האוהבים להחזיק תמיד אצבע בעמודי ההערות בלי לקלקל את חוויית הקריאה הרציפה והמהנה של הרבים.

י"מ

עת חדשה

יהודים באירופה במאה השמונה עשרה 1700-1750

שמואל פיינר

מרכז זלמן שז"ר, 2017 | 594 עמ'

הספר מיועד להיות כרך ראשון בחיבור שיהיה "ביוגרפיה" של המאה השמונה־עשרה מנקודת מבט יהודית־אירופית, ועוסק בחמישים שנותיה הראשונות. לנוכח איכותו יש לקוות שההוצאה תחיש את הופעתו של הכרך המשלים.

חיבור זה הוא הישג מחקרי ממדרגה ראשונה. באורח מופלא הוא אקלקטי ואורגני בעת ובעונה אחת. הקורא יפגוש בו שלל תופעות יהודיות מגוונות בנות התקופה: הסוחרים היהודיים העשירים שהיו ליהודי־חצר והטביעו חותם עמוק על התמורות הפוליטיות בממלכות שהם שירתו; מבשרי ההשכלה היהודית, ספיחי השבתאות והעילית הרבנית שעיתים נאבקה בהם ועיתים נמשכה אליהם; ולצידם סוכני תרבות דוגמת המדפיסים, הדרשנים הנודדים והמומרים. כל זאת תוך פריסת רשת היחסים ביניהם, ובינם לבין הסביבה הלא יהודית.

העת החדשה המאוחרת נפתחה בתסיסה של מגמות רבות־עוצמה והופכיות. כאלו הן התעוררות רעיון הסובלנות הדתית, שהיחס

ליהודים עמד במוקדה, ולעומתה גל גואה של עלילות דם, גירושים ופרעות; צמיחתה של הנאורות הרציונלית והדת הטבעית וכנגדה פריחה חוצת יבשות של תנועות מיסטיות ומשיחיות, בקרב היהודים והנוצרים כאחד; וכל אלה על רקע עלייתם ונפילתם של מלכים, רוזנים ודוכסים במלחמות ירושה ובתככנות פוליטית בינלאומית.

הספר פותח בפרק תיאורטי, קשה מעט לצליחה לקורא שאינו מן התחום, הדן בגישות המחקריות השונות ללימודי העת החדשה ולמשמעותה של המאה השמונה־עשרה. מכאן ואילך הוא מציג את התקופה הנידונה בו דרך עיניהם וסיפור חייהם של מגוון רחב של דמויות יהודיות, מוכרות יותר ופחות: הסוחרים ויהודי החצר גליקל מהאמל, שמשון ורטהיימר ("הקיסר היהודי") ויוסף זיס אופנהיימר ("היהודי זיס"); המקובלים יהודה חסיד, נחמיה חיון, משה חיים לוצאטו (הרמח"ל) וישראל בעל שם טוב (הבעש"ט); הרבנים יעקב עמדין, משה חגיז ודוד אופנהיים; ומבשרי ההשכלה משה מנדלסון וטוביה הרופא. לצידם יפגוש הקורא גם דמויות לא־יהודיות מרכזיות וביניהן הוגים וסופרים כוולטר, מונטסקיה ולוק ושליטים כפרידריך הגדול, מריה תרזה ולואי הארבעה־עשר.

'עת חדשה', פרי עטו של חוקר שהוותק, הניסיון והידע הנצבר שלו ניכרים בו היטב, הוא מתנה ללומדי היסטוריה, המשוועים לחיבורים מסוג זה הפורסים מבט פנורמי על תקופה מוגדרת. ירבו כמותו מתוך הפקולטות לתולדות עם ישראל.

א"ש

הסיפור של היהודים

כרך ראשון: להמציא את המילים, 1000 לפנה"ס - 1492 לספירה

סיימון שאמה | מאנגלית: אביעד שטיר
ידיעות ספרים, 2017 | 582 עמ'

לפנינו הראשון מבין שלושה כרכים (השני כבר ראה אור באנגלית, השלישי טרם) שיומרתם לספר את "הסיפור" של היהודים, ואשר מלווים סדרה דוקומנטרית בת חמישה פרקים מאת מחברם, סיימון שאמה. שאמה הוא מספר סיפורים כשרוניי. הוא מתווך בין קוראיו לבין החומר ההיסטורי רב־הפרטים באופן ססגוני ושנון, מתבל אותו באנקדוטות אישיות ואקטואליות ומחייה את הדמויות ההיסטוריות. סגנון זה של שאמה נדרש לשבחו בפתח־הדבר למהדורה העברית, אולם לטעמי יש לדורשו לגנאי: השפע הספרותי מקשה על הקריאה הביקורתית ומשרה תחושה של קריאה "מונחית" מאוד, שבמהלכה המחבר מתאמץ להכווין ולעצב את תפיסת ההיסטוריה של הקורא.

ובעצם, זו בדיוק מטרתו של הפרויקט של שאמה. 'הסיפור של היהודים' מספר למעשה לא סיפור אחד אלא ארבעה. הראשון הוא הסיפור המוכר, המושרש והמסורתי על עם יהודי השוכן, במידה זו או אחרת, לבדד, ומתאמץ לשגשג בגלויותיו השונות למרות אפליה ורדיפות תוך שהוא מצליח לשמור על צביונו הייחודי ועל אורחות חייו. הסיפור השני הוא סיפור אלטרנטיבי, על עם המערבב בין שמירה רופפת על מאפייניו הייחודיים הנזילים לבין אימוץ רכיבים דתיים ותרבותיים של סביבתו שבה הוא נטמע

למחצה, לשליש ולרביע.

שאמה אינו מתאמץ להסתיר את יחסו לכל אחד מסיפורים אלו, ואם כן – הדבר לא עלה בידו. את הראשון, המתגלה כסיפורם של הכוהנים הבדלנים, הנביאים הקנאים והרבנים בעלי הדתיות הנוקשה – המזכירים את היהודים האורתודוכסיים והמסורתיים של ימינו (קישור המופיע בספר במפורש לא אחת) – הוא מבקש לנתץ. את השני, המתכונן כסיפורם של האנשים הפשוטים והאליטות השלטוניות, הכלכליות והתרבותיות – המזכירים יהודי תפוצות חילונים ומשכילים מן הסוג העשוי לחבר ספרי היסטוריה סיפוריים – הוא שואף להנחיל בלבבות.

הסיפור השלישי הוא סיפור היווצרותו של הסיפור הראשון, פרי מוחם ועטם של כותבים מגויסים המייחסים ערך מופרז למקורות כמו כתבי קודש, כתבי מנהיגים דתיים ומסורות בעל פה. הרביעי הוא סיפור היווצרותו של הסיפור השני, מעשה ידיו של המחבר עצמו, המתיימר להישען על חומר היסטורי "קשה" דוגמת ממצאים ארכיאולוגיים, אך גם על מקורות יהודיים חוץ־קנוניים כספרים החיצוניים וספרי יוסף בן־מתתיהו, שלעיתים נדמה שהוא ביקורתי כלפיהם בה במידה שקודמיו ביקורתיים כלפי כתבי הקודש.

שאמה מבקש לחלץ את הסיפור של היהודים מידיהם של אנשי הסיפור השלישי, המגויסים לגרסה המוכרת שלו, אך מתגלה תוך תהליך זה כמחבר מגויס מאין כמותו. למרות זאת, אין למהר לוותר על ספרו זה. הוא גדוש, בכל זאת, בסיפורים היסטוריים רבים ובלתי שגרתיים, שהקורא המצוי אינו מכיר; הוא מעורר מחשבה, ודאי אצל אלה הטמועים עמוק בסיפור "המוכר"; וללא ספק, הוא כתוב נהדר והקריאה בו מהנה. התרגום לעברית מוצלח, ונראה שהוא עושה צדק עם המקור.

א"ש

הדרך ל־77'

קריסתה של הגמוניית מפלגת הפועלים 1965־1977

ערן אלדר

עם עובד, תשע"ח | 299 עמ'

ב־1933 תפסה מפא"י את השלטון במוסדות היישוב והמדינה־בדרך. 44 שנים של שלטון ללא מצרים כמעט, תוך איוש כל מוקדי הכוח עד סף דיפוזיה מושגית בין מפלגה למדינה, באו לקיצן במהפך הפוליטי של 1977. למהפך אבות רבים, וברור שלשינויים דמוגרפיים, תרבותיים ורעיוניים יש חלק בו, וכמוהם גם להתגבשותו של הליכוד. ובכל זאת, יש היגיון בהנחה ששקיעתה של מפא"י (ויתר המפלגות הסוציאליסטיות שיצרו את מפלגת העבודה ואת המערך) היא לב התהליך שאפשר את המהפך.

ערן אלדר עוקב במחקרו אחרי השקיעה הזו, ומתבונן בפוליטיקה הישראלית של שנות השישים והשבעים באספקלריה של ההתרחשויות ב"מפלגות הפועלים". כמובן, הוא מנתח אותן גם בתוך הקשרן החיצוני. המריבה על 'הפרשה' לאורך שנות השישים הרי לא תובן בלי הכרות עם הפרשה, ובלי מלחמת יום כיפור ודו"ח אגרנט אין פשר לקפיצת הדורות הפתאומית בצמרת

הממשלה מגולדה וספיר לרבין ופרס. אך השחקנים הראשיים הם פלגיו של מחנה הפועלים, התפלגויותיו, ועידותיו, ועדותיו, אהבותיו, שנאותיו, ראשיו, שריו, יועציו ועיתונאיו. הקרע בין בן־גוריון לאשכול מסמן את תחילת התהליך, ריב האיתנים בין פרס לרבין מלווה את הבשלתו.

את מי שאיננו פריק מובהק של היסטוריה פוליטית, מי שאיננו חנן קריסטל בהתהוות, הספר יעניין במידה אך גם קצת יטריח. המעקב אחר נפתולי יום הקטנות של הפוליטיקה לצד טלטלותיה הגדולות, מריבה אחר מריבה ובחירות אחר בחירות, חיוני למחקר כזה; אך בררנות בציטטות הארוכות והחוזרות מפי חכמני העיתונות למיניהם הייתה מועילה לספר. בעיקר חסרים בו קַו סיפורי ונשמה סיפורית. גם ספרי עיון היסטוריים השומרים כמו הספר הזה על אמות מידה מחקריות גבוהות יודעים לפעמים לארגן את סבך המציאות כסיפור מרתק. כאן זה לא כל כך קורה. אלדר מתבל את הספר במעט אנקדוטות ובתובנות אחדות של מבט לאחר מעשה, אך נמנע מלתת חותם של מחבר ומארגן. ואולי כך נכון לכתוב היסטוריה.

ועדיין, אם גם בעקיפין ומתוך קשב להעדפות הציטוט של המחבר, אפשר לאתר בספר קצות חוט של נטיית לב ולקחים. מבעד לניטרליות ולאמפתיה הכללית שהמחבר נוקט כלפי דמויותיו, מבצבצת הכרעה ברורה שלו נגד מהלכיו של בן־גוריון ב"פרשה", שהובילו לפרישתו ולפילוג מפא"י. הלקחים הפוליטיים שהמחבר רומז להם די פשוטים, אך כמובן הם מקבלים משנה תוקף בשל עיגונם הנרחב במציאות. אנו למדים בעיקר כי מפלגת שלטון ותיקה יורדת ממעמדה בשל יצרי פלגנות וחשבונות אישיים, חימום ממושך ומשחית של הכיסא, ניתוק מהשטח ומהדור הצעיר, נוקשות מושגית ורעיונית (ועם זה, לאו דווקא לדעת המחבר אך לדעת חלק מהדמויות, גם התרכבות של עמוד השדרה האידיאולוגי), וכנראה גם בשל חולשתו המובנֵית של כל גוף גדול מדי.

צ"א

הטנק

אסף ענברי

ידיעות ספרים, 2018

271 עמ'

כמעט עשר שנים חיכו אוהבי 'הביתה' של אסף ענברי לספרו הבא. אך המחקר ההיסטורי המדוקדק וצורת הכתיבה הייחודית שענברי גזר על עצמו תובעים כנראה זמן רב; ענברי סיפר שעבד על ספרו החדש, 'הטנק', שבע שנים תמימות.

ואכן, 'הטנק' כתוב באותה צורת כתיבה חסכנית ומדויקת ש'הביתה' נכתב בה. אין מדובר רק בבחירה סגנונית, אלא במעשה אידיאולוגי: בטיפוח מה שענברי רואה כמסורת הספרות העברית מן המקרא ואילך, שהוא "סיפורת־פעולה היסטורית־לאומית". הספרות העברית מושתתת לדעתו "על תפיסת הזמן כהיסטוריה" ועל "תפיסת האדם כחלק מלאום". 'הביתה' קיפל בתוכו את עלייתו ונפילתו של המפעל הקיבוצי דרך סיפורם של חברי קיבוץ אחד בעמק הירדן – והפעם ענברי מגולל את סיפור תקומת

ישראל ומחירה דרך דמויותיהם של חמישה. חמשת הגברים שיצרו, וגם קשרו את חייהם במיתוס של עצירת הטנק הסורי בפאתי דגניה במלחמת העצמאות.

שלום הוכבאום, בורקה בר־לב, דוד זרחיה, יצחק עשת ושלמה אנשל הם אנשים אמיתיים, דמויות היסטוריות ממשיות. כולם הצילו את מדינת ישראל הנולדת בכך שעצרו את טורי השריון הסוריים ששעטו ממזרח. כל אחד מהם עשה זאת באותו מקום ומול אותו טנק, אך בדרך שונה, ובלי להכיר את האחרים. סיפורם מצטלב באינספור דרכים ומנגיד אתוסים של לידה מן הארץ מול קימה מן התופת, של מסירות לאומה ותחושת נבגדות, של נאמנות ואכזבה.

הטנק הוא נקודת כובד של פלדה בעלת מסה אדירה. חמשת הגברים מתקשים להשתחרר ולהמריא ממנה. חייהם צומחים סביב כלי הרכב שבשערי דגניה, וסביב שנתם החמישים הם נקלעים למשבר אישי השזור במשבר הלאומי – מלחמת יום הכיפורים, ולנקודת הכרעה.

הספר הוא סיפור אגדות פלאי ומסמך דוקומנטרי כאחד. הוא ראי לכאבי שלושים שנותיה הראשונות של המדינה, הכתוב ביד אוהבת ועם קריצה. נשאר רק לקוות שלמרות הרצינות הרבה ועומס המשמעות שביצירה ייכתב הספר הבא במרווח קצר יותר מזה שקדם לו.

י"מ

יש זיכרון לראשונים

מבחר מאמרי ביקורת על סיפורי צבי לוז

עורכת: תמר רוה

הקיבוץ המאוחד, 2017 | 172 עמ'

אוסף מאמרים זה מבקש להתחיל תיקון: להציב את צבי לוז במקום הראוי לו, לדעת העורכת והכותבות המרכזיות, בין הסופרים המוכרים, הנקראים והנחשבים. לוז, איש דגניה ב' (ובנו של יו"ר הכנסת בעבר קדיש לוז), פרופסור אמריטוס לספרות באוניברסיטת בר־אילן, ידוע כיום לאנשי ספרות בספריו העיוניים במחקר הספרות אולי יותר מכפי שהוא ידוע להם, קל וחומר לציבור הרחב, כמחברם של רומאנים וסיפורים – אף שכמה מספריו עשו רושם בהופעתם בשנות השבעים והשמונים.

לנוכח האיכויות המאפיינות את מיטב ספריו של לוז, ואשר מתגלות יפה בספר, נידחותו של סופר זה מצטיירת כתופעה בלתי מוצדקת שהיא תוצאה של צניעותו, של הימנעותו מקידום עצמי, וגם של חריגותו הרעיונית שהיא לו כמעט תכונת־אופי. לוז מסויג מהרעיון הקיבוצי שעל ברכיו הקולקטיביסטיות גדל, ומכמה מערכי הלוויין שלו כגון החילוניות הדווקאית; אך למרות זאת הוא הקדיש לקיבוץ את מרב כתיבתו הספרותית והוא גר בו עד היום. גישתו כחוקר ספרות עברית, שניכר כי בשבתו כסופר גזר ממנה הלכה למעשה, חריגה אף היא. היא לאומית־יהודית מאוד: לוז רואה בספרות העברית מהות נבדלת מספרות העולם, שיש לה ערכים ואמות מידה עצמאיות. סיפוריו ריאליסטיים כמצוות

הספרות הקיבוצית בזמנו, אך במאמרים מתגלה בהם רובד סמלי עבה ואבחנות עקרוניות מעמיקות על הקיום היהודי המתחדש בארץ ישראל.

הספר מעלה את לוז הסופר למודעות קוראיו, מציג בפניהם את יצירותיו המרכזיות ופורס לפניהם דברי פרשנות; אך דומה שהוא יעניין אותם יותר כאשר ישובו אליו לאחר קריאת היצירות המדוברות בו. המעיין בספר תוהה אם כותרת המשנה המדברת על "מבחר מאמרים" מדויקת, כי ההרגשה היא שכל מה שיש – נכנס. לא שנכנסו מאמרים לא ראויים; אבל המאמרים חופפים בחלקיהם זה לזה, במידה ההופכת את הספר לבלתי־מתאים לקריאה רצופה, ורוב רובם הם פרי עטן של אותן שתי חוקרות חדות אבחנה וטובות עין, תלמידותיו לשעבר של לוז רבקה שאול בן־צבי ואביבה מהלו (עוד מאמרים קצרים אחדים כתב עלי אלון, ויתרת הספר היא מאמר אחד של זיוה שמיר ורסיסים מאת מחברים אחרים).

אך אולי גם בכך מגשים הספר ייעוד של פתח תיקון: חוקרים פוטנציאליים יתרשמו שהמחקר ביצירת לוז מועט, שיש בשדה הזה מקום לעוד הרבה מחרשות – ויפשילו שרוולים.

צ"א

לשנוא גם את אשר אהבנו

משפחה ולאומיות בשירת אורי צבי גרינברג

אורית מיטל

אוניברסיטת תל-אביב והקיבוץ המאוחד, תשע"ח | 358 עמ'

"למה התכוון המשורר", שואלת הקלישאה. הפרשנות הפסיכואנליטית של הספרות מנסה לברר דבר קצת אחר: למה לא־התכוון המשורר. כלומר, מה הוא אומר בשיריו באופן לאו־דווקא מודע. בשימוש לא־מידתי בכלים הללו, בחסות מסך הערפל שמספקים הוגים כלאקאן ודרידה, ז'יז'ק וקריסטבה ומילים כגון רצח־אב, איווי והתענגות, עלולה פרשנות כזו לייחס למשורר את מה שהוא התכוון־שלא. הפרשן הפסיכואנליטי הנבון והפורה הוא זה הנעזר במכשירים ובתיאוריות הללו בלי להתכחש לתוכנו המכוון והגלוי של הטקסט, ובלי להזניח את כלי העבודה שמעמידות לרשותו אסכולות מסורתיות יותר – כגון הקריאה הצמודה, הקשב הלשוני הזהיר והמודע למקורות שהיוצר הכיר, והמחקר הארכיוני החושף את ההקשר שהיצירה נולדה בו.

ישנם משוררים המשווים במיוחד לפרשנות כזו: כאלה שכתביהם רבים, חסרי מעצורים, סותרים לפעמים את עצמם למראית עין, זרועים בתעלומות ובסמלים לא מפוענחים. אורי צבי גרינברג הוא כזה במובהק; בזאת ייווכח כל מי שיקרא בכרכי שיריו ולא יסתפק בסטריאוטיפ של משורר פוליטי קיצוני המודבק לו. לכן, טוב שנפל בידיה של אורית מיטל: פרשנית פסיכואנליטית מהסוג

הלא־דוגמטי.

יצירת אצ"ג משתרעת על פני עשורים רבים וסגנונות משתנים, ומבטאת אישיות יוצרת שהיא בעלת מרכז כובד יציב ובכל זאת עוברת תהליכי השתנות בתפיסת עולמה ובחוויה הקיומית שלה. יש בה שניות בין פוליטיות תקיפה לבין לירית של נפש מפרפרת המסרבת לנקודות האחיזה המקובלות. דורות של חוקרים שניסו להבין את טיב השניות הזו והיחסים בין חלקיה ניפצו אליה את ראשיהם. מיטל מצליחה, בעזרת פרדיגמת־על אחת שאבחנה בכל הקורפוס האצ"גי, להחזיר את האחדות אל כל אגפיה של השירה הזו, ולהבין כך לעומקו את סירובו של המשורר להבחין בין הפוליטי ללירי בשירתו.

זוהי הפרדיגמה המשפחתית – שמפתיע לראות כמה ספוגה בה יצירתו של המשורר לכל גווניה. כך, למשל, האל מזוהה עם האב, הנבואה עם היות־בנו, ארץ ישראל וגם הגולה עם האימהות שהיחס אליה עובר לא־פעם את הגבול המקובל, ועוד. פרדיגמה זו מזמינה ממש את כלי הניתוח הפסיכואנליטיים והסטרוקטורליסטיים שבידי מיטל. ביצירות שונות, בתקופות שונות, מתחוללים שינויים קיצוניים במודל המשפחתי הזה, אך זה בדיוק העניין: המודל, שעיצומו נשאר על כנו כל הזמן, מקל על אבחון השינויים עצמם.

מיטל מראה כך כיצד גם תפיסתו המדינית־חברתית של המשורר המובעת בשירתו הפוליטית צומחת מאותם יסודות המאפיינים את יצירתו הלירית־אישית. יסודות של קריאת תיגר על גבולות ומוסכמות וטאבואים, ושל קושי להתבית ולמצוא מנוחה והעדפת המצב התמידי של כיסופים וחסר. הקורא בספר משתכנע שאצ"ג כלל לא ניסה להסתיר זאת: הוא אומר את הדברים בבירור, ואנו מחמיצים אותם בשל התפיסות המוקדמות הפשטניות שאנו מביאים איתנו מעולמנו הפוליטי ומתוך הנטייה שלנו להקשיב למשורר כשהוא צועק וחד־משמעי.

המודל והקריאה של מיטל אינם המפתח לכל מנעולי תעלומותיה של שירת אצ"ג. הם גם לא מתיימרים לכך. פה ושם, בכמה מאולמות היכל השירה הזו, אפילו נדמה שהם מחמיצים את העיקר, פותחים רק מנעול צדדי. ועדיין, זהו מפתח מאסטר.

צ"א

ציפי פליישר: ביוגרפיה

עורך: אורי גולומב
הקיבוץ המאוחד, 2018
360 עמ'

ציפי פליישר שייכת לסגל־העל של המלחינים בישראל. היא תופעה ייחודית, לא רק בהיותה המלחינה־האישה הראשונה בישראל שזכתה להכרה בינלאומית ולקריירה בין־יבשתית – אלא גם בחיבורים הייחודיים שהיא מגלמת ביצירתה ובאישיותה.

חיבור אחד הוא בין הפופולרי לאמנותי הגבוה. היא התחילה במוזיקה קלה וכתבה את המחזמר 'עלי כינור', ואז עברה למוזיקה קונצרטית ויצרה שורה של סימפוניות, אופרות ועוד – תוך שהיא מייעדת את חלקם לילדים, מחברת את הכלים הכבדים של המוזיקה המודרנית הבלתי־נגישה עם מסורות עממיות ועוסקת במקביל בחקר

הזמר העברי. חיבור נוסף הוא בין המוזיקה של המזרח התיכון למוזיקה המערבית, המשמשות בתוך אותן יצירות עצמן לא בערבוביה אלא בהנגדה מתמדת.

מעניינים אף יותר הם החיבורים שיש ביצירתה בין אמנויות שונות, בינן לבין תחומי ידע חוץ אמנותיים, בין זמנים ובין תרבויות. רבות מיצירותיה הן מחקרים מוזיקליים של מיתוסים עתיקים ורחוקים ודיבוב עכשווי שלהם, ולשם הפקתן היא יוצאת להרפתקאות אינטלקטואליות וממשיות ברחבי העולם; אפשר למצוא אצלה יצירה רבת משתתפים בשפה הקופטית על דניאל בגוב האריות (דניאל שלנו נערץ על בני העדה הנרדפת הזו), אופרת מולטימדיה באכדית על פי המיתולוגיה הבבלית, ויצירות על פי שירים של אצ"ג, אלזה לסקר־שילר ומשוררים ערבים.

שפע זה מזוג בספר אל כלים הנוחים להכילו: פרקי הספר הם פרקי חתך נושאיים, והסדר הרצוף של קורות חיי הגיבורה משני. הדבר מקל על ההתוודעות לתחומי העשייה של פליישר ומאפשר למעיין לבחור בתחומים המעניינים אותו. כי אכן, לא סיפור החיים פה הוא העיקר אלא היצירה.

אמור להיות משהו מביך בביוגרפיה על אדם חי ופעיל, שחלקים בה כתובים על ידי הגיבורה עצמה בגוף ראשון אך אין היא מוגדרת ספר זיכרונות, והישגי גיבורתה מתוארים בה בהתלהבות רבה; בביוגרפיה אלבומית שאומנם היא מעמיקה וצוללת לעובדות ולפרשנות יצירות, אך היא משובצת במסמכים ובתמונות שהם לעיתים תכופות דברי־שבח מכל מיני מי־ומי. אבל בעידן הרשתות החברתיות, עת כל פרח־יצירה הוא היחצן של עצמו, חל דין קל וחומר על אמנית חשובה בתחום שאינו זוכה לטיפול תקשורתי, ואשר נדחק לפינה חשוכה בידי תוצרי המוזיקה הפופולרית.

יתרה מכך. דווקא העובדה שגיבורת הספר הזה עוד פעילה ויוצרת תורמת למילוי משימתו התרבותית של הספר. הכתוב מדבר בהווה ובמתהווה, ביוצרת שעוד כוחה במותניה המזמינה את הציבור להצטרף לחגיגה. ומשום כך, ובשל כתיבתה החווייתית של פליישר ועולמה היצירתי הצבעוני במיוחד, יכול הקורא להרגיש שנפתח לו חלון לעולם מבעבע, מסקרן ומאתגר. הספר מופיע במקביל להעלאת כל אלבומיה של פליישר להורדה חינם באתר שלה. לפנינו אפוא הזדמנות אמיתית להוספת ממד חדש בחיי הרוח שלנו. מוזיקה מורכבת ומאתגרת מוסיפה להיכתב כאן ועכשיו בידי יוצרים רבים, ויצירת ציפי פליישר יכולה להביאנו בשעריה.

צ"א